

УДК 159.9:47.5

Буланов В. А.

здобувач кафедри практичної психології,
старший викладач кафедри реклами та зв'язків з громадськістю
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ У СТАНОВЛЕННІ САЛЮТОГЕНЕТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянута проблема вивчення салютогенетичної спрямованості особистості, яка розкриває особливості збереження та підтримки високого рівня активності, загального адаптаційного потенціалу суб'єкта та індивідуальних можливостей подолання проблемних ситуацій адекватним способом. Особлива роль відводиться категорії соціальної ситуації як провідного чинника у становленні салютогенетичної спрямованості особистості.

Ключові слова: салютогенез, подолання стресогенних ситуацій, психологічне здоров'я, почуття зв'язності, соціальна ситуація.

Оскільки феномен салютогенезу представляє собою складне комплексне психологічне утворення, в якому поєднуються і особистісні характеристики, і статусні ознаки суб'єкта, і його соціально креативні форми поведінки, доцільним представляється аналіз такого спорідненого чинника формування салютогенезу особистості як соціальна ситуація. Поняття соціальної ситуації нерідко навіть не визначається в психологічній літературі. Невідпрацьованість концепту соціальної ситуації не в останньому ступені зв'язана зі складними проблемами, які встають перед тими, хто звертається до поняття салютогенетичної спрямованості особистості.

Один із сучасних підходів полягає в тому, щоб задавати ситуацію ззовні і вивчати реальну поведінку людей в цих ситуаціях. Так, наприклад, виконано багато досліджень в межах теорії соціального навчання, причіпники якої описують ситуацію і ситуативні чинники в об'єктивних категоріях. Заперечення проти цього підходу пов'язані з можливим різним сприйняттям ситуації з позицій зовнішніх спостерігачів або експериментаторів і самих її учасників, а також з так званою помилкою експериментатора, пов'язаною з неможливістю відокремити спостерігача від системи, яку він вивчає. При цьому які аспекти ситуації — її фізичні умови або, наприклад, соціальні норми, правила і таке інше — розглядаються, фактично не має принципового значення.

Друга можливість — шлях опису ситуації самим індивідом, який передає свій досвід «проживання» даної ситуації і нашттовхується на заперечення з точки зору повноти й надійності отриманої таким чином інформації. Але в даному випадку, на наш погляд, підлягає сумніву здібність суб'єкта до повного й глибокого відображення ситуації у своїй свідомості; крім цього, інформація, яка «видається», є, за свідченням критиків даного підходу, в основному не фактологічною, а «інтерпретаційною» і, можливо, додатково перекрученою з багатьох інших причин.

Існує ще одна альтернатива у вивченні впливу ситуації на поведінку — це вивчення людей, їх поведінки та дій в природних ситуаціях, що вимагає, однак, створення коректної процедури встановлення взаємозв'язків між ситуаційними перемінними (їх фіксації) та поведінкою (діями) учасників цієї ситуації.

Необхідно відмітити, що вказані підходи не виключають один одного, кожен з них може бути використаний при формуванні теорії салютогенезу особистості та семантичному наповненні основних його складових. Фактично позиції дослідників в цій області розрізняються за тим, якій саме інформації приділяється більше уваги, на цій основі вони і будують методичну процедуру в своїх роботах.

Фундаментальний внесок в теоретичне пояснення та опис відношення «об'єктивного» і «суб'єктивного» аспектів ситуації був зроблений за допомогою введення методологічного концепту «визначені ситуації» [3].

Пріоритет в чіткості постановки й формулювання концепту «визначення ситуації» віддається американському соціологу У. Томасу (цит. за: [3]). Він не просто підкреслював роль ситуації, ситуаційної зумовленості в поведінці людини, але робив акцент на можливості її адекватного пояснення лише з допомогою розуміння суб'єктивного значення ситуації для даного індивіда. Як вважає У. Томас, будь-яка діяльність передбачає наперед стадію розгляду, обдумування, яку можна назвати «визначенням ситуації» (цит. за: [3]). Більш того, за думкою вченого, визначення ситуації не просто детермінує наступні із даного визначення дії індивіда, але і весь спосіб життя й сама особистість виступає з ряду таких визначень (при цьому мається на увазі соціальна ситуація або, в термінах У. Томаса, «ситуація соціальних відносин»). За У. Томасом, індивідуальні сприйняття й когніції про оточуючу соціальну реальність більш важливі, ніж об'єктивно змінені соціальні факти, які описують цю реальність. «Ми повинні поставити себе в позицію суб'єкта, який намагається знайти свій шлях у цьому світі, і ми повинні пам'ятати перш за все, що середовище, яке впливає на нього й до якого він намагається адаптуватися, це не об'єктивний світ науки, це його світ, природа і суспільство, як він їх бачить, а не як їх розглядає вчений» (цит. за: [5, с. 146–147]).

Завдяки роботам К. Левіна сьогодні в психології фактично загальноприйнятим вважається уявлення про те, що поведінку визначає не ситуація, яка може бути описана об'єктивно чи по узгодженій думці декількох спостерігачів, а ситуація, як вона дана суб'єкту в його переживаннях, як вона існує для нього.

Д. Магнусон, констатує стан робіт в області вивчення соціальних ситуацій, а також позначаючи їх перспективи, саме вивченню соціальних ситуацій надає велике значення в розвитку теоретичної і практичної психології. На його думку, вивчення розвитку людини, розуміння та прогнозування її поведінки без урахування ситуації та її елементів неможливе [5].

Різноманітність існуючих підходів до розуміння та принципів вивчення соціальних ситуацій призводить до багатозначності використовуваних понять і можливості їх різноманітної інтерпретації.

За думкою Д. Магнусона, подолати надмірну багатозначність можна за допомогою позначень різних рівнів існування ситуацій. Він використовує цю спробу і пропонує відрізняти наступні рівні ситуацій: 1) реальна ситуація в її зовнішніх, об'єктивних проявах, як вона може бути описана сторонніми спостерігачами; 2) ситуація як вона сприймається і переживається діючими індивідами; 3) ситуаційний тип в його загальних, позбавлених конкретності характеристиках; 4) більш широке розуміння соціальної ситуації як «життєвої ситуації» (наприклад, «життєвий простір» у К. Левіна).

Констатування можливості (і необхідності) виділення різних рівнів ситуації не знімає, однак, питання про розрізнення різних видів ситуацій. Труднощі, що при цьому виникають, знов повертають нас до методологічних проблем вивчення ситуацій, легко проілюструвати на прикладі звично використовованого в психології розділення ситуацій на кооперативні і конкурентні. Що при цьому доцільно розглядати за основу — характер самої ситуації (наприклад, з точки зору співвідношення інтересів приймаючих участь сторін, ситуація купівлі-продажу або конкурсного відбору потенційно має конкурентний характер) або характер взаємовідносин приймаючих участь сторін, які можуть складатися в рамках одної ситуації різним чином, залишається не зовсім дослідженим.

Велике значення має «внутрішньоситуаційний» аналіз, який описує характеристики окремо взятої ситуації. Д. Магнусон склав перелік таких характеристик, починаючи з роботи У. Томаса 1927 року і закінчуючи роботами авторів, які увійшли в збірник Стокгольмської конференції [5]. Можливо, найбільш репрезентативний перелік Д. Магнусона включає дев'ять характеристик, які він визначає як ситуативні властивості (наприклад, як складність, задачі, ролі, фізичні умови, інша людина та ін.), і п'ять характеристик, «пов'язаних з людиною» (цілі, чекання, потреби та ін.), які він далі розділяє на структурні та змістовні, що, на наш погляд, є доволі перспективним. До структурних характеристик ситуації відносять її складність, ясність, силу, сприятливість, обмеженість. Структурні характеристики у порівнянні із змістовними мають і більш загальний, і більш «вимірюваний» характер, який допускає можливість ранжирування оточення за указаними параметрами. Разом з тим, змістовні характеристики ситуаційно специфічні та якісні за своєю природою, а тому їм більш релевантний якісний аналіз; до них відносяться задачі, правила, ролі, цілі, очікування та мотивації; при цьому багато авторів підкреслюють особливий центральний характер цілей. Саме вони, як нерідко вказується, визначають вибір, намагання, пошук індивідом тих чи інших ситуацій.

Ще один важливий аспект області психології соціальних ситуацій — це проблема їх сприйняття. Значення сприйняття ситуацій індивідом визначається перш за все тим, що людина — істота активна, яка творить свій світ і своє оточення. Як вважають інтеракціоністи, людина прагне до одних ситуацій та уникає інших. На людину впливають ситуації, в яких вона опиняється, але вона також впливає на те, що відбувається, й постійно вносить зміни в ситуаційні та середовищні умови як для себе, так і для інших. У цьому процесі вирішальне значення має те, яким чином вона

робить відбір ситуацій, стимулів та подій і сприймає, конструює і оцінює їх у своїх когнітивних процесах [5]. На наш погляд, характеристика того, яким чином вона робить відбір ситуацій, стимулів та подій та реалізує їх у власній життєдіяльності, залежить саме від феномену салютогенетичної спрямованості особистості.

Твердження, що сприйняття, інтерпретація й оцінка індивідом ситуації визначається цілісною системою його уявлень про оточуючий світ, є загальноприйнятим. Однак повністю позиції вчених співпадають, мабуть, тільки у визнанні «працюючих» тут процесів категоризації (типізації), інтерпретації, оцінювання; в тому, що стосується механізмів їх роботи, використання термінології, думки дослідників розходяться.

Яким би чином і в яких би термінах не описувався «спосіб» роботи індивіда з соціальним оточенням, в нього незмінно включається процес соціальної категоризації (в деяких роботах у феноменологічній традиції, яка йде від А. Шутса, використовується поняття типізації).

Сьогодні проблематика соціального пізнання — це не просто аналіз інформаційних процесів в соціальній сфері, а область, яка присвячена вивченню повсякденного знання й розуміння, розумного змісту, який є спільним продуктом соціокультурних сил й індивідуальних когнітивних процесів, пише J. Forgas у своєму висновку до збірника «Соціальне пізнання» [6]. На його думку, соціальне пізнання має унікальну потенційну можливість об'єднання до теперішнього часу ізольованих соціальних і індивідуальних областей психології; свою позицію він обґрунтовує ретельним оглядом історичних коренів соціально-когнітивного підходу, вважаючи, що вона підтримується також сучасним зрушенням парадигми в психології [6]. Саме в області соціального пізнання спостерігається з'єднання інтересів психологів та соціологів феноменологічного напрямку.

Цей напрямок є центральною темою робіт Г. Теджфела, для якого «соціальна категоризація» лежить в серці розумного змісту, повсякденного знання і розуміння, в його сумісній з Дж. Форгасом статті роботі соціальна категоризація визначається як «процес упорядкування оточуючого середовища в термінах категорій, тобто через групу людей, об'єктів і подій так, як якщо б вони були подібні чи еквівалентні в їх відношенні до індивіду» [6, с. 113].

Отже, категоризація є інструментом систематизації середовища. Однак — і автори особливо підкреслюють цей момент — виникаючі когнітивні категорії є не простим відображенням оточуючих нас «природних патернів», а активними конструкціями, які впливають на наше сприйняття та інтерпретацію вхідної інформації, — так само як і соціальна категоризація є набагато більшим, ніж чисто когнітивним завданням: це центр всього соціального життя, основа, на якій базується повсякденна соціальна взаємодія. Звичайні люди мають багатий і добре артикульований набір структурованого знання про ситуації. Проте вони, схоже, не фокусуються прямо на ситуації і використовують ці знання при вербальній інтерпретації поведінки іншої людини або в передбаченні результату соціальної взаємодії. В багатьох психологічних роботах був зроблений висновок про те, що інтуїтивний психолог — це «особистісно-орієнтований теоретик», який фокусується на

особистостях і який інтерпретує поведінку в диспозиційних і особистісних термінах. Однак ці інтерпретації формуються у співвідношенні з ситуацією, в якій вони спостерігали поведінку інших. І в той час як наївний спостерігач «спостерігає» перш за все людей, думає він в термінах «особистість — ситуація» і опиняється під впливом ситуації, в якій відбувається спостереження. Він має особистісно-орієнтований набір узагальнених переконань та думок про природу ситуацій. Сильно орієнтовані на ситуацію суб'єкти мають багато розвинений набір когнітивних генералізацій відносно природи ситуацій та видів людей «для цих ситуацій». Однак навіть для цих «ситуаціоністів» знання про ситуації вбудовано в персонологічні терміни.

Таким чином, можливо дійти до висновку: ми не повинні чекати, що простий спостерігач і діючий суб'єкт в своїх інтерпретаціях та діях прямо покладаються на когнітивні генералізації ситуацій. Оскільки ці знання використовуються для інтерпретації поведінки людей і планування дій людини, вони не можуть вивчатися окремо від його ролі в соціальних взаємодіях. До цього ми робили акцент на суб'єктивному сприйнятті ситуації індивідом, заснованому на його індивідуальній, персональній «мові», на якій він розмовляє з цим світом. Однак «ситуаційна модель» включає в себе не тільки особисте знання людини про типові ситуації, але й більш узагальнені знання, які належать визначеному колу людей чи, наприклад, соціальній групі: «Наше епізодичне знання про ситуації може бути в більшій чи в меншій мірі унікальним або загальним, в більшій чи в меншій мірі особистим або соціальним» [2, с. 69].

Р. Харре зауважує, що було б не правильно припускати, що якщо щось має когнітивну природу, то воно повинно бути неодмінно локалізовано в голові індивіда. Більш того, не тільки більша частина нашого соціального знання соціально локалізована, але навіть і когнітивні процеси є не тільки внутрішніми та індивідуальними, але і колективними; тому, аналізуючи когнітивну активність, зв'язану з тим або іншим соціальним епізодом, ми повинні звернутися як до індивідуально, так і до соціально локалізованих моментів (цит. за: [6]).

Саме припущення про деякі обов'язкові «розділяючі» знання, загальні у сприйнятті ситуацій, лежить в основі використовуваного психологією метода діагностики особистості через виявлення індивідуальних способів сприйняття ситуацій та їх співставлення з нормативними (наприклад, в клінічній діагностиці особистісних відхилень).

Як підкреслюють Л. Ф. Бурлачук та О. Ю. Коржова [1], узагальнюючи дані зарубіжних та вітчизняних досліджень, потрібно констатувати, що «суб'єктивний життєвий простір» людини має свій специфічний зміст та функціонує за своїми законами. Суб'єктивна картина ситуації та сама ситуація не ідентичні. Вони мають як багато спільного, так і суттєві відмінності. Вивчення та теоретичне пояснення цих відмінностей — перспективне завдання психологічної науки.

Можливість побачити це і складає, мабуть, найбільш принадливу рису досліджень в області вивчення особливостей салютогенетичної спрямованості особистості.

Список літератури

1. Бурлачук Л. Ф. Психология жизненных ситуаций / Л. Ф. Бурлачук, Е. Ю. Коржова. — М.: Российское педагогическое агентство, 1998. — 263 с.
2. Дейк ван Т. Язык. Познание. Коммуникация / Дейк ван Т. — М.: Прогресс, 1989. — 139 с.
3. Ионин Л. Г. Понимающая социология / Ионин Л. Г. — М.: Наука, 1979. — 254 с.
4. Eveleth P. B., Tanner J. M. Worldwide variation in human growth / P. B. Eveleth, J. M. Tanner. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
5. Magnusson D. Toward a psychology of situations: An interpersonal perspective/ Magnusson D. (ed.). — Hillsdale, 1981.
6. Forgas J. Social cognition / Forgas J. (ed.). — L.: Acad. Press, 1981.

Буланов В. А.

аспирант кафедры практической психологии,
старший преподаватель кафедры рекламы и связей с общественностью
Классического частного университета (г. Запорожье)

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОЙ СИТУАЦИИ В СТАНОВЛЕНИИ САЛЮТОГЕНЕТИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ

Резюме

В статье рассмотрена проблема изучения салютогенетической направленности личности, раскрывающей особенности сохранения и поддержания высокого уровня активности, общего адаптационного потенциала субъекта и индивидуальных возможностей преодоления проблемных ситуаций адекватным способом. Особая роль отводится категории социальной ситуации как ведущего фактора в становлении салютогенетической направленности личности.

Ключевые слова: салютогенез, преодоление стрессогенных ситуаций, психологическое здоровье, чувство связности, социальная ситуация.

Bulanov V. A.

post-graduate student of the Department of practical psychology,
senior teacher of the Department of advertisement and public relations
of the Classic private University, Zaporozhye

A ROLE OF SOCIAL SITUATION IS IN BECOMING OF SALYUTOGENETICAL OF ORIENTATION PERSONALITY

Summary

In the article a problem is considered of study of салютогенетической orientation personality, to exposing the features of maintainance and maintenance high level of activity, general adaptation potential of subject and individual possibilities of overcoming of problem situations an adequate method. The special role is taken the category of social situation as a leading factor in becoming of салютогенетической orientation personality.

Key words: salutogenез, overcoming of stress situations, psychological health, sense of compendancy, social situation.